

TÜRKİYE'DE GIDA SANAYİNDE UYGULANAN ÇED ÇALIŞMALARININ ÇEVRESEL AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ VE ELEŞTİRİSİ*

ENVIRONMENTAL EVALUATION AND CRITISM OF ENVIRONMENTAL IMPACT ASSESSMENT STUDIES CARRIED OUT IN TURKISH FOOD INDUSTRY

Sabriye AK KURAN¹

1. Arş. Gör. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli
Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Kamu Yönetimi Bölümü,
akkuran@nevsehir.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0001-6625-1521>

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
05.12.2020 12.05.2020

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
20.05.2021 05.20.2021

DOI

<https://doi.org/10.30798/makuiibf.836120>

* Bu çalışma, Prof. Dr. Nesrin ALGAN danışmanlığında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yürütülen “Türkiye’de Gıda Sistemleri ve Ekolojik Etkileri” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

Öz

Dünyanın dört bir yanındaki kentsel ve kırsal topluluklar hayatta kalabilmeleri ve geçimlerini devam ettirebilmeleri için büyük oranda doğal kaynaklara bağımlıdır. Ancak, insanlar ve doğal kaynaklar arasında kurulan bu ilişki, 20. yüzyılın son çeyreğinden beri kalkınmaya öncelik verilen politikalar nedeniyle bozulmakta ve söz konusu topluluklar ekolojik bir kriz ile karşı karşıya kalmaktadır. Doğa ve doğrudan ona bağımlı toplulukların karşılaştıkları bu krizle mücadele edebilmek için çeşitli girişimlerde bulunulmuş ve farklı yöntemler geliştirilmiştir. Ortaya atılan ve geliştirilen yöntemlerden birisi de Çevresel Etki Değerlendirmesidir. Buradan hareketle çalışmada, ilk olarak Çevresel Etki Değerlendirmesi yöntemine ilişkin teorik bir çerçeve çizilmektedir. İkinci olarak ise, teorik düzeydeki tartışmaların uygulamaya nasıl yansıtıldığı analiz edilmektedir. Bunun için Türkiye’de gıda alanında uygulanan Çevresel Etki Değerlendirmesi analizleri ve sonuçları incelenmektedir. Yumurta, süt ve süt ürünleri, kırmızı et, bitkisel yağ ve balık gibi gıda ürünlerini kapsayan Çevresel Etki Değerlendirmesi Raporlarına bakıldığında, teorik düzeydeki etkinliğin uygulama aşamasına yansıtılmadığı görülmektedir. Uygulamada Çevresel Etki Değerlendirmesinin çevresel değerleri korumak bir yana çevresel tahribatı meşurlaştırıcı bir araç haline getirildiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevresel Etki Değerlendirmesi, ÇED Yönetmeliği, ÇED Raporu, Çevresel Etkiler, Gıda Sanayi.

Abstract

Urban and rural communities around the world heavily depend on natural resources for their survival and subsistence. However, this relationship between human and natural assets has been deteriorating due to policies that have been prioritized development since the last quarter of 20th century, ending up with an ecological crisis. Various attempts have been made and several methods have been developed to combat this crisis which has been faced by nature and communities that are directly dependent on it. One of the methods proposed and advanced is Environmental Impact Assessment. This paper, firstly attempts to draw a theoretical framework regarding Environmental Impact Assessment. Secondly, it is analyzed how theoretical discussions are reverberated in practice. To do so, the analysis and results of Environmental Impact Assessment reports, prepared in the food sector of Turkey are examined. Considering the Environmental Impact Assessment’s reports covering food products such as eggs, milk and dairy products, meat, vegetable oil and fish, it is observed that efficiency emphasized in theoretical level cannot be reflected on the implementation phase. In practice, it is reasoned that Environmental Impact Assessment has been turned into a tool that legitimizes environmental damages, rather than protection environmental values.

Keywords: Environmental Impact Assessment, EIA Regulation, EIA Report, Environmental Impacts, Food Industry.

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

The aim of this study is to analyze how the EIA, which takes part in the legislations of various countries and is considered as an indisputable method in theoretical level, is reverberated in practice. And also to question the efficiency of EIA in food industry, examining the EIA reports of several companies operating in Turkish food industry.

Research Questions

The questions for which answers are sought in this study are as follows: what are the environmental impacts that will arise in case of realization of the investments and/or projects put forward by the companies? Which environmental impacts are focused in company reports? If limited, can the EIA method itself be held responsible for this? What are the criticisms of the EIA method? Can we talk about the effectiveness of EIA method in practice?

Literature Review

Considering the Turkish literature on EIA method, it is seen that the subject is essentially handled within a theoretical perspective. Studies mostly focus on what EIA means (Özer, 2020), its development in the historical process (Serter, 2006; Turan and Güner, 2017), what kind of stages it consists of (Yaş, 2018) and the problems encountered in the EIA process (Karakaş Ulusoy, 2019; Üstün and Güngör, 2013). In this study it is claimed that such theoretical based analysis are incommensurate and it is underlined that it is essential to discuss how the method is reflected in practice. Therefore in this study, it is aimed to fill that gap with analyzing the EIA reports prepared in food industry, which offers a remarkable opportunity by being one of the most active sector considering the scope of environmental impacts.

Methodology

In Turkish food industry, the number of companies that are obliged to measure and account about the positive and negative impacts of their activities is quite high. However, since it is impossible to include all in this study, some company reports are examined. In this study, 5 food companies that have legal obligation to prepare EIA reports, are selected and examined through their reports. By scrutinizing them, it is discussed whether the EIA method is effective in practice.

Results and Conclusions

First of all, we can say that the importance of the EIA by means of environmental protection can not be denied or ignored since it is a binding and sanctioned method. However, in practice, it is observed that the EIA has been reduced to a legitimizing tool for environmental damage, let alone protecting environmental values. Various EIA reports performed in Turkey in food industry (egg, milk and dairy products, meat, vegetable oil and fish) are replete with signs that indicate the fact that development is favoured in the sake of environment. It is understood that the crucial impacts such as

soil pollution, water pollution, noise pollution air pollution and biodiversity loss are not comprehensively calculated or taken into consideration in the EIA reports discussed in this study.

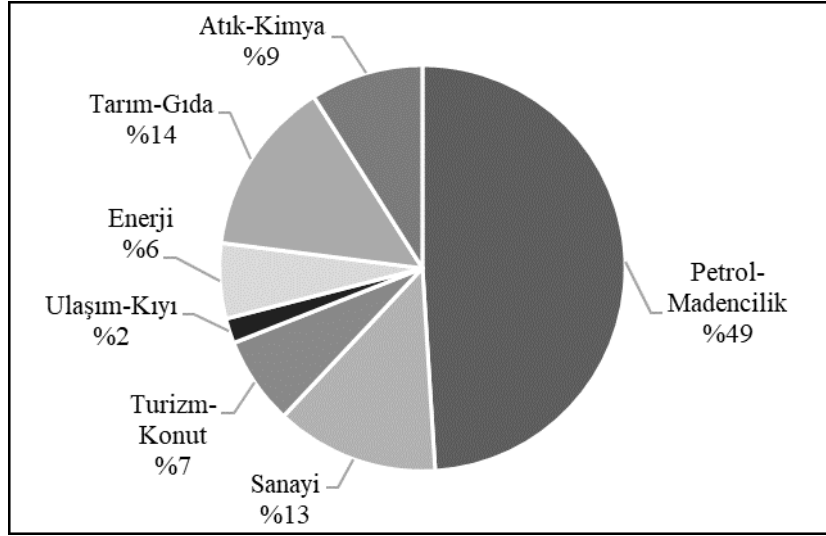
1. GİRİŞ

Günümüzde toplumların iklim değişikliği, sürdürülebilir tarım, gıda güvenliği, ormansızlaşma, biyolojik çeşitlilik kaybı ve doğal kaynakların tükenmesi gibi çevresel konular hakkındaki artan farkındalığı ulusal ve uluslararası alanda hükümetleri, şirketleri, sivil toplum kuruluşları ve diğer kurumları harekete geçirmiş ve küresel çevresel sorunların çözümüne yönelik arayışa itmiştir. Bu kapsamda söz konusu aktörler farklı sektörlerden kaynaklı çevresel etkilerin neler olduğunu belirleme ve boyutlarını ölçme konusunda bir standart sağlamak amacıyla çeşitli yöntemler geliştirmiştir. Şu an dünya genelinde en çok bilinen ve kullanılan yöntemlerden birisi, Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED)'dir.

Pek çok ülkede resmileşmiş bir değerlendirme aracı olan ÇED, ilk kez 1969 yılında ABD'de yürürlüğe giren Ulusal Çevre Politikası ile gündeme gelmiştir (Klees vd., 2002). O tarihten beri de dünya genelinde hızlıca yayılmış ve yüzlerce ülkenin çevre politikasının tamamlayıcı parçalarından biri olmuştur (Glasson vd., 2013). Ülkemizde ise, ÇED ilk olarak 1983 tarihli ve 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 10. Maddesi ile mevzuatımıza kazandırılmış ancak kanunda çerçevesi çizilen konunun usul ve esaslarının düzenlendiği ÇED Yönetmeliği'nin çıkarılması 10 yıl sonra gerçekleştirilebilmiştir (Alıca, 2011). Temel amacı çevreyi önerilen proje ve yatırımların baskısından korumak olan yönetmeliğin yürürlüğe girmesi uzun yıllar almış olmakla birlikte değiştirilmesi o kadar uzun sürmemiştir. Öyle ki ÇED Yönetmeliği yürürlüğe girdiği 1993 yılından bu yana onlarca kez değiştirilerek bugünkü halini almıştır. Yalnızca 2019 yılı içerisinde yapılan 3 değişiklik (nisan, temmuz ve kasım aylarında) bile yönetmeliğin ne kadar sık değiştirildiğini gözler önüne sermektedir.

Türkiye'de ilk ÇED Yönetmeliği'nin yayımlandığı 1993 yılından 2019 yılı sonuna kadar geçen zaman dilimi içerisinde toplam 69.970 proje ile ilgili karara varılmıştır. Bu projelerden 63.112'sine (%0,90) ÇED Gerekli Değildir, 5.728'sine (%0,08) ÇED Olumlu, 1.076'sına (%0,01) ÇED Gereklidir ve 54'üne (%0,0007) ÇED Olumsuz kararı verilmiştir (Çevresel Etki Değerlendirmesi, İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü, 2019). Dikkat edilecek olursa, hazırlanan projelerin büyük bir bölümü gerçekleştirilmesinde çevre açısından kayda değer bir sakınca görülmediği gerekçesiyle kabul edilmiştir. Çeşitli alanlarda kullanılan ÇED yönteminin sektörel dağılımına bakıldığında ise, aşağıdaki Şekil 1'den de anlaşılacağı üzere, petrol-madencilik sektörünün başı çektiği görülmektedir. Petrol-madencilik sektörünü sırasıyla tarım-gıda, sanayi, atık-kimya, turizm-konut, enerji ve ulaşım-kıyı sektörleri takip etmektedir.

Şekil 1. ÇED Gereli Değildir Kararlarının Sektörel Dağılımı (2019)

Kaynak: Çevresel Etki Değerlendirmesi, İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü, İlk ÇED Yönetmeliği'nin Yayımlandığı 1993 Yılından 2019 Yılı Sonuna Kadar Verilen ÇED Kararları.

Yukarıdaki Şekil'de işaret edildiği gibi, projenin uygulanması durumunda çevre açısından önemli bir sakınca olmadığı anlamına gelen ÇED Gerekli Değildir kararları içerisinde tarım-gıda sektörünün payı, petrol-madencilikten (%49) sonra %15'lik bir oranla ikinci sıradadır. Tıpkı ÇED Gerekli Değildir kararlarında olduğu gibi, ÇED Olumlu kararları içerisinde de tarım-gıda sektörünün payı petrol-madencilik (%28) ve enerji (%23) sektörlerinden sonra %13'lük bir oranla üçüncü sıradadır (Çevresel Etki Değerlendirmesi, İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü, 2019). Elbette ki, tarım-gıda sektöründe inşa edilmesi ve faaliyete geçirilmesi planlanan projelerin çevresel etkilerinin daha detaylı incelenmesi amacıyla ÇED Raporu hazırlanmasını gerektiren Bakanlık (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı) kararları da vardır.

Türkiye'de tarım-gıda sektörü faaliyetlerinin kapsamı (gıda üretimi, gıda işleme ve ambalajlama, gıda dağıtım ve satışı ve gıda tüketimi) ve sektördeki faaliyetler aracılığıyla yaratılan çevresel etkiler düşünülecek olursa, bu alandaki yatırım ve projelerin ÇED sürecine tabi olması şarttır değildir. Bu konu ile ilgili birkaç örnek vermek konunun daha somut olarak anlaşılmasını sağlayacaktır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayımlanan sera gazı emisyon istatistiklerine göre, Türkiye'nin 2018 yılı toplam sera gazı emisyon miktarı 520,9 milyon ton (Mt) CO₂ eşdeğeri (eşd.) olarak hesaplanmıştır. Toplam sera gazı emisyonlarındaki en büyük payı %71,6 ile enerji sektörü alırken bunu %12,5 ile endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı ve aynı oranla (%12,5) tarımsal faaliyetler izlemektedir. Metan gazı (CH₄) emisyonları ve Diazotmonoksit (N₂O) emisyonları ise büyük oranda tarımsal faaliyetler nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bu emisyonlarda tarım sektörünün payı ise, sırasıyla %63,1 ve %70,1 düzeyindedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2020).

WWF-Türkiye ve Küresel Ayak İzi Ağı iş birliği ile hazırlanan ve Türkiye'de bir ilk olan Ekolojik Ayak İzi Raporu da bu tespiti destekler nitelikte veriler içermektedir. Rapora göre, Türkiye'nin

Ekolojik Ayak İzi'nin yaklaşık %35'i tarım alanlarına yönelik talepten kaynaklanmaktadır. Kişisel Ekolojik Ayak İzi'nin büyük bir bölümü (%52) ise, gıda tüketimi ile ilişkilidir (World Wildlife Fund-Türkiye ve Küresel Ayak İzi Ağı, 2012). Ticaret Bakanlığı koordinasyonunda yürütülen bir çalışmadan da bu kapsamda bahsedilebilir. Çalışmada, Türkiye genelindeki israfın boyutları incelenmekte ve israfın yoğun olarak gerçekleştirildiği tüketim alanları belirlenmektedir. Çalışma sonucuna göre, evde yemek pişirenlerin %10,4'ü yemeklerinin hepsini her zaman bitiremediklerini ve çöpe atıklarını ifade etmektedir. Gıdalarını tüketmeden çöpe atanların toplam oranı ise, %22,8'dir (Ticaret Bakanlığı, 2018). Bu üç araştırma sonucundan da anlaşılacağı üzere, Türkiye'de gıda sektöründeki faaliyetlerden kaynaklı olarak çeşitli şekillerde ve boyutlarda çevreye zarar verilmektedir. Bu sebeple, gıda sektörü faaliyetlerinin ÇED kapsamına alınması çevrenin korunması açısından hem önemli hem de gerekli bir karardır.

Buradan hareketle çalışmada, Türkiye'de çevresel etkileri bakımından oldukça aktif bir sektör olan gıda sanayinde yer alan şirketler tarafından hazırlanmış ÇED Raporları çevresel etkileri kapsayıcılıkları bakımından analiz edilmektedir. Başka bir ifadeyle, raporlarda hangi çevresel etkilere odaklanıldığı, olası çevresel etkilerin ne oranda temsil edildiği ve sektördeki şirketler arasında rapor içeriği anlamında benzerlik ve farklılıkların olup olmadığı gibi konular değerlendirilmektedir. Türkiye gıda sanayinde faaliyetlerinin olumlu ve olumsuz taraflarını ölçme ve hesap verme yükümlülüğünde olan şirket sayısı bir hayli fazladır. Ancak bu çalışma içerisinde tümüne yer vermek mümkün olmayacağı için bazı şirket raporları incelenmektedir. Bu çerçevede Türkiye'de ÇED Raporu hazırlamakla yükümlü 5 gıda şirketi seçilerek, bu şirketlerin ileri sürdüğü yatırım ve/veya projelerin hayata geçirilmesi durumunda ne tür çevresel etkilere yol açacakları, bu etkilerin kapsamının sınırlı olup olmadığı ve bu kapsayıcılığın sınırlı olması konusunda ÇED yönteminin sorumlu tutulup tutulamayacağına ilişkin sorulara yanıt aranmaktadır.

2. ÇEVRESEL ETKİ DEĞERLENDİRMESİ KAVRAMI VE KAPSAMI

Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) kavramının tanımı ve içeriğine ilişkin yerli ve yabancı literatüre bakıldığında, kavramın sıkça kullanılmasına karşın üzerinde uzlaşılmış tek bir tanımının olmadığı görülmektedir. Bir tanımda ÇED, önerilen bir projenin onaylanıp onaylanmayacağına karar verilmeden önce projenin olası etkilerinin iyice düşünülüp değerlendirilmesine olanak sağlayan sistematik bir prosedür olarak açıklanmaktadır (Dipper vd., 1998). Bir başka tanımda ÇED, plan, proje ve programların çevresel etkilerini kapsamlı ve sistematik bir şekilde değerlendirmek amacıyla kabul edilen önleyici bir çevre politikası ve yönetim aracı olarak geçmektedir (Pölönen vd., 2011).

Keleş/Hamamcı'ya göre ÇED, herhangi bir ekonomik kuruluşun çevre üzerinde yaratabileceği her türlü etkinin (bu etki doğrudan ya da dolaylı, uzun veya kısa vadeli, ölçülebilir veya ölçülemez nitelikte olabilir) nesnel olarak değerlendirilmesine yarayan araştırma yönteminin adı şeklinde tanımlanmaktadır (Keleş ve Hamamcı, 1998). Diğer üç tanıma kıyasla kavrama daha farklı bir

perspektiften yaklaşan Formby ise, ÇED'i teknokratik bir model olarak nitelendirmektedir (Formby, 1990). ÇED prosedür ve uygulamalarına teknokratik demesinin sebebi ise, ÇED sürecindeki teknik, ilke ve tedbirlerin çoğunlukla mühendisler ve planlamacılar tarafından yerine getiriliyor olması ile ilgilidir. Yani Formby'e göre, ÇED analizlerinde bütün planlama ve karar alma süreçleri rasyonel bir şekilde yürütülmekte ve bu süreç içerisinde çevresel etkileri tahmin eden, alternatif projeleri tasarlayan ve bu projeler arasından birisini seçenler teknik konularda uzmanlığı olan kişilerdir (Ortolano ve Shepherd, 1995). ÇED kavramının açıklanmasına yönelik ileri sürülen bu tanımların hepsinin üzerinde birleştiği temel nokta, ÇED'in planlanan bir faaliyetin çevre üzerinde oluşturabileceği etkinin incelenmesi konusunda başvurulan bir yöntem olduğudur.

Ancak burada birkaç hususun belirtilmesinde fayda vardır. Pek çok uygulayıcı ve yorumcunun dikkatini çeken ÇED yönteminde bazı konulara vurgu yapılmaktadır. İlk olarak, ÇED yönteminde insan müdahalelerinin (yani önerilen plan ve/veya projelerin) çevre üzerinde yaratabileceği etkinin genellikle istenmeyen bir değişikliği belirtmesidir. Başka bir ifadeyle, ÇED analizlerinde etki kavramı ile kast edilen, araştırılmakta olan girişimlerin bazı yönlerinin sebep olabileceği potansiyel olumsuz sonuçlardır (Duinker, 1989). İkinci olarak, ÇED yalnızca önerilen bir girişimin parçası olarak çevre üzerinde gerçekleştirilen müdahalelerin olası etkilerinin neler olabileceğinin belirlendiği bir süreç değildir. Bunun yanında oluşabilecek etkilerin nasıl önleneceği, bu etkileri kimin önleyeceği veya en aza indireceği gibi konuları da kapsayan bir karar alma sürecidir (Akgül, 2013). Üçüncü olarak, ÇED yönteminin sadece faaliyet öncesi işlemlerle sınırlı olmadığıdır. ÇED süreci ilkin faaliyet öncesinde başlamakla birlikte inşaat aşamasıyla ilerlemekte ve faaliyet sona erdikten sonra da devam etmektedir (Serter, 2006). Diğer bir deyişle, ÇED plan, yatırım veya projelerin en erken aşamalarından başlanarak hayata geçirilmekte ve faaliyet sonrası süreçleri de içine alacak şekilde uygulanmaktadır. Tam da bu noktada, ekonomik kalkınmayı sağlamaya yönelik önerilerin çevresel sonuçlarını tahmin etmek için kullanılan ÇED yönteminin aşamalarına değinmek ve bu aşamaları detaylandırmak konunun daha net anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

3. TÜRKİYE'DE ÇEVRESEL ETKİ DEĞERLENDİRMESİ AŞAMALARI

Tıpkı Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) yönteminin tanımlanmasına yönelik farklı bakış açıları olduğu gibi, ÇED süreci konusunda da tek tip bir işleyişten söz etmek mümkün değildir. Daha önceki sayfalarda da belirtildiği üzere, ÇED yöntemine yüzlerce ülkede başvurulmakta ve her bir ülke söz konusu yöntemi kendi gereksinimleri ve öncelikleri çerçevesinde (sorumlu otorite, bildirim yükümlülükleri ve zamanlama vb.) kullanmaktadır. Dolayısıyla ÇED sürecinin işleyişi ülkeden ülkede farklılık göstermektedir. Bununla birlikte, çeşitli dünya ülkelerinde ÇED sürecinin işleyişi ve kapsamı bakımından bazı ortak aşamaların olduğu da görülmektedir. Türkiye'de ÇED süreci ise, önerilen projelerin ÇED Yönetmeliği kapsamında ÇED'e tabi olup olmayacaklarının değerlendirilmesi, seçme-eleme kriterlerinin uygulanması, ÇED sürecinin başlatılması ve Komisyon kurulması, halkın katılımı

toplantısı, kapsam ve özel format belirleme, ÇED Raporu hazırlama ve uygunluk incelemesi, ÇED inceleme ve değerlendirmesi, karar verme, izleme ve kontrol gibi aşamalardan oluşmaktadır (Çevresel Etki Değerlendirmesi, İzin ve Denetim Müdürlüğü, 2018).

Türkiye'deki ÇED süreci gerçekleştirilmesi planlanan yatırımların ÇED Yönetmeliği'ne tabi olup olmayacaklarının belirlenmesi ile başlamaktadır. İlk olarak, firma ve/veya yatırımcı tarafından hazırlanan proje özetleri Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na sunulmaktadır. Bakanlık on beş (15) iş günü içerisinde inceleme ve değerlendirmelerini tamamlayarak önerilen proje hakkında "ÇED Gereklidir" veya "ÇED Gerekli Değildir" kararı vermektedir (Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği, 2014). Çevresel etki değerlendirmesinin gerekli olup olmadığının araştırılması amacıyla Bakanlık'a sunulan Proje Tanıtım Dosyaları belirli kriterler göz önünde bulundurularak sonuçlandırılmaktadır. Bu da ÇED sürecinin ikinci aşaması olan seçme-eleme kriterlerinin uygulanması yoluyla gerçekleştirilmektedir.

Seçme-eleme kriterleri ÇED Yönetmeliği'nin "Tanımlar ve Kısaltmalar" başlıklı 4. Maddesinde düzenlenmekte ve proje alanının seçilme nedenleri, projenin kapasitesi, proje yeri ve etki alanının mevcut çevresel özellikleri, projede doğal kaynak kullanımı, atık miktarı, projenin inşaat ve işletme aşamalarında ortaya çıkabilecek çevresel etkiler ve bu etkilerin önlenmesi için alınacak tedbirler gibi konuları kapsamaktadır (Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği, 2014). Yani, ÇED sürecinde seçme-eleme kriterlerinin uygulanması, ÇED çalışması yapılacak projeler ile yapılmayacak olanları ayırtmaya yarayan bir işlemdir.

Seçme-eleme kriterlerinin uygulanması aşamasında ÇED'in gerekli olup olmadığına karar verildikten sonra sıra ÇED sürecinin başlatılması ve Komisyon kurulması aşamasına gelmektedir. Projeleri için ÇED Gereklidir Kararı verilen proje sahipleri, yönetmelik hükümlerine bağlı kalarak ÇED Başvuru Dosyası hazırlamakta ve Bakanlığa sunmaktadır. Bakanlık ise, başvuru dosyasındaki bilgi ve belgeleri inceledikten sonra dosyanın uygun şekilde hazırlandığına karar verirse, ilgili kamu kurum ve kuruluş temsilcileri, Bakanlık yetkilileri, proje sahibi ve Bakanlıkça yeterlik verilmiş kurum/kuruluşlardan oluşan bir Komisyon kurulmaktadır. Sonrasında Bakanlık ve Valilik ÇED sürecinin başladığını çeşitli araçlarla halka duyurmaktadır (Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği, 2014). Böylece Türkiye'deki ÇED sürecinin dördüncü aşaması olan Halkın Katılımı Toplantısına geçilmektedir.

Halkın Katılımı Toplantısı, halkı yatırım hakkında bilgilendirmek ve halkın proje ile ilgili görüş ve önerilerini almak amacıyla yapılmakta ve bu toplantının tarihi Bakanlık, yeri ve saati ise Valilik tarafından belirlenmektedir. Toplantıda halk proje hakkında bilgilendirilmekte ve halkın proje ile ilgili görüş, soru ve önerileri alınmaktadır (Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği, 2014). Dolayısıyla, ÇED sürecindeki Halkın Katılımı Toplantısı aracılığıyla önerilen bir projeden etkilenecek birey ya da kurumların karar verme sürecine katılımları sağlanarak bu süreci etkilemelerinin yolu açılmaktadır (Hughes, 1998).

Halkın Katılımı Toplantısından sonra format verme aşamasına kadar yapılacak iş ve işlemler ÇED sürecinin kapsam ve özel format belirleme aşamasında yerine getirilmektedir. Komisyon üyesi kurum/kuruluşlar ve halkın görüş ve önerileri alındıktan sonra Bakanlıkça ÇED Raporu Özel Formatı hazırlanmaktadır. Proje sahiplerinin bu özel formatı alabilmeleri için bir bedel ödemeleri gerekmektedir. Format bedelini ödeyen ve Özel Formatı alan yatırımcılar, ÇED Raporu hazırlamakta ve Bakanlığa sunmaktadır. Bakanlık ÇED Raporunun Özel Formata uygunluğunu ve raporun uzmanlar tarafından hazırlanıp hazırlanmadığını incelemektedir. Bu işlem ÇED'e tabi olan projelerin ÇED Raporu hazırlama ve uygunluk incelemesi aşamasında gerçekleştirilmektedir (Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği, 2014).

Bakanlık gerekli incelemeleri yaptıktan sonra ÇED Raporunun Özel Formata uygun hazırlandığına karar verirse, raporu bir yazıyla birlikte Komisyon üyelerine göndermektedir. Komisyon üyeleri rapor ile ilgili görüş bildirmekte ve son şekli verilen ÇED Raporu tekrar çeşitli şekillerde halka duyurulmakta ve halkın görüşüne açılmaktadır (Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği, 2014). Bakanlık, Komisyon çalışmaları ve halkın görüşlerini de dikkate alarak ileri sürülen proje ile ilgili "ÇED Olumlu" ya da "ÇED Olumsuz" kararını vermektedir. Tüm bu işlemler, ÇED sürecinin inceleme, değerlendirme ve karar verme aşamalarını oluşturmaktadır (Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği, 2014).

Türkiye'deki ÇED süreci önerilen projeler için verilen "ÇED Olumlu" ya da "ÇED Olumsuz" kararı ile son bulmamaktadır. Bundan sonra belki de sürecin başlatılması kadar önemli bir aşama olarak değerlendirilebilecek izleme ve kontrol aşaması gelmektedir. Bakanlık, faaliyete başlamadan önce çeşitli taahhütlerde bulunan proje sahiplerinin taahhüt ettikleri hususları yerine getirip getirmediğini izlemek ve denetlemekle yükümlüdür. Proje sahipleri de projeleriyle ilgili verilen karara bağlı olarak, projede yapılacak değişiklikleri Bakanlığa veya Valiliğe bildirmekle yükümlüdür. Dolayısıyla Türkiye'deki ÇED sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak düşünülebilecek olan izleme ve kontrol aşamasıyla, projenin hayata geçirilmesiyle ortaya çıkabilecek etkilerin azaltılmasına yönelik önlemler takip edilmekte, alınan önlemlerin etkin bir şekilde çalışıp çalışmadığı değerlendirilmekte ve etki değerlendirme süreci test edilmektedir denilebilir (Environmental Law Alliance Worldwide, 2010).

Yukarıda yer alan açıklamalardan yola çıkılarak, Türkiye'deki ÇED sürecinin oldukça kapsamlı bir şekilde düzenlendiği ve bu sürecin karar vericilere önerilen bir projeyi onaylayıp onaylamamaları konusunda yardımcı olacak bir dizi adımdan oluştuğu yorumunda bulunulabilir. Elbette ki, çalışma kapsamında değinilen ÇED aşamaları Türkiye'ye özgüdür. Ancak bu ÇED süreci ve aşamalarına ilişkin dünya ülkeleri arasında benzerlikler olmadığı anlamına da gelmemektedir. Eleme, kapsamlılaştırma, halkın katılımı ve izleme gibi temel ÇED aşamaları farklı ülke mevzuatlarında da yer almaktadır.

4. ÇEVRESEL ETKİ DEĞERLENDİRMESİ YÖNTEMİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Çevresel etki değerlendirmesi kanıta dayalı karar vermeyi teşvik ederek, olumsuz etkilerin tanımlanması ve yönetilmesi bakımından önemli katkılar sağlayan bir yöntemdir (Barker ve Jones, 2013). Ancak, ÇED yönteminin kusursuz bir yöntem olduğunu ve herkes tarafından bütün boyutlarıyla kabul edildiğini söylemek de mümkün değildir. Diğer bir deyişle, ÇED yöntemi de diğer pek çok yöntemle benzer şekilde her derde deva bir araç değildir. Yöntemi savunanlar olduğu gibi eleştirenler de vardır (Environmental Impact Assessment, 2019). ÇED yöntemine ilişkin ileri sürülen ilk eleştiri noktası, karar vericiler ve bunların öncelikleri ile ilgilidir. Dünyanın çeşitli ülkelerinde ileri sürülen projeler için ÇED'in gerekli olup olmadığına karar vermekle sorumlu hükümet dairesi ve/veya çevre ajansı gibi birimler bulunmaktadır. Karar verme yetkisi sorumlu birime bırakıldığında ise, birim idari takdir yetkisini kullanırsa, önerilen projelerin çevresel etkileri önemli düzeylerde olsa bile söz konusu projelere izin verildiği yani ÇED sürecinin uygulanmadığı durumlarla karşılaşmaktadır (Ortolano ve Shepherd, 1995). Başka bir ifadeyle, bir ülke mevzuatında ÇED yöntemine yer verilmesi önemli çevresel etkilere sahip bütün projelerde bu yöntemin uygulanacağı ve gerektiğinde bu projelerin durdurulacağı anlamına gelmemektedir. Bunun sebebi ise, projelerin hayata geçirilmesiyle elde edilecek olan ekonomik faydanın büyüklüğüne bağlı olarak yetkililerin çevreye zarar verme potansiyeli olan projeleri engellemek yerine çoğunlukla desteklemeyi tercih etmeleridir (Ortolano ve Shepherd, 1995).

ÇED yönteminin etkinliğini sınırlandıran ve bu yöntemin eleştiriye açık hale gelmesine sebep olan temel konulardan birisinin, karar vericiler ve bunların öncelikleri olduğu tespitini bu alanda yapılan bazı saha araştırmalarında da görmek mümkündür. TEMA Vakfı öncülüğünde düzenlenen ve Türkiye'deki ÇED sürecinde karşılaşılan sorunları saptamak ve bu sorunlara çözüm üretmek amacıyla yapılan çalışmaya buna örnek olarak verebiliriz. Toplumun çeşitli kesimlerinden katılımcıların yer aldığı bu çalışmada ÇED sürecinde yaşanan sorunlar ele alınmış ve çalışma sonucunda ÇED uygulaması ile ilgili 106 adet sorun tespit edilmiştir. Katılımcılar bu sorunlardan 19'unun ÇED sürecinde karar verici durumda olanların öncelikleri ile ilgili olduğunu belirtmektedir. STK temsilcileri ÇED sürecinde karar vericilerin üstün kamu yararı, sağlık, sosyal, kültürel ve ekolojik etkiler yerine ekonomiye öncelik verdiklerini ifade etmektedir. Akademisyenler de STK temsilcilerine benzer şekilde, ÇED'in temel işlevinin ekolojik sürdürülebilirliği sağlamak olması gerektiğinin altını çizerek uygulamada bu işlevin hayata geçirilmediğine ve önemli çevresel etkilerin göz ardı edildiğine işaret etmektedir. Kamu temsilcileri ise, ulusal öncelikler arasında çevre politikalarının yer almadığını vurgulayarak sorunu biraz daha ileri boyutlara taşımaktadır (Yazıcı Gökmen vd., 2015).

Etkili bir ÇED sürecinin işleyebilmesi için karar verme aşamasının uygun bir şekilde yapılmasının önemli bir konu olduğunu göstermesi bakımından bir diğer örnek olarak, Estonya'da yapılan ve ÇED sürecine tabi tutulmayan bazı projelerin iddia edildiği gibi çevresel etkilerinin kabul

edilebilir düzeylerde olup olmadığını araştırmak amacıyla gerçekleştirilen çalışmayı verebiliriz. Araştırma kapsamında ÇED süreci işletilmeden başlatılan projelerin ne sıklıkla çevresel etkilere sebep olduklarını bulabilmek için devlet dairelerine, yerel yönetimlere ve şirketlere e-posta aracılığıyla anketler gönderilmiş ve bu anketlerin kendilerine yapılan izin şartları ihlalleri ve şikâyetlere bağlı kalınarak doldurulmaları istenmiştir. Gönderilen anketlere verilen cevaplara göre, izin verilen 92 faaliyetten 21'i yani neredeyse ¼'ü sorunludur. Üstelik şikâyet ve ihlallerin 6 tanesinin (değerlendirilen faaliyetlerin %7'si) gerekçesi, gerçek bir çevresel etki olduğu yönündedir. Bu etkiler ise, kokudan petrol kirliliğine, hava kirliliğinden koruma alanlarında atık bertarafına kadar oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Dolayısıyla, çalışmada çevresel etkilere yol açan faaliyetlerin karar aşamasında verilen izinlerle gizlendiği ve buna bağlı olarak da şikâyet ve ihlallerin her şeyden önce bu izinlerle ilişkilendirilebileceği belirtilmektedir (Heinma ve Pöder, 2010). Bu iki örnekten de anlaşılacağı üzere, ÇED'in etkili bir şekilde uygulanabilmesi için karar vericilerin çevresel değerleri koruyan projeler lehinde kararlar alması gerekmektedir. Bununla birlikte, uygulamada bu hassasiyete dikkat edilmediği için ÇED'in en temel eksikliklerinden birisi karar verme süreçlerine olan zayıf ve sınırlı etkisidir diyebiliriz.

ÇED süreci ile ilgili ikinci eleştiri noktası, yöntemin bazı açılardan kapsayıcı ol(a)mamasına yöneliktir. ÇED'in temeli, önerilen bir plan, proje ya da programın yerine getirilmesiyle ortaya çıkması muhtemel bireysel ve kümülatif çevresel etkileri görünür bir hale getirmesidir. Bir anlamda, etkili bir ÇED sürecinden söz konusu çevresel etkileri açığa çıkarma konusunda hem karar vericilere hem de karardan etkilenecek olanlara rehberlik etmesi beklenmektedir. Bununla birlikte, teoride ÇED sürecinden beklenen bu rehberlik işlevinin uygulamada gerçekleştirilemediği görülmektedir (Wright vd., 2013). Beklenen etkinin karşılanamamasına sebep olan en temel faktör ise, sistemin dinamik bir yapıya sahip olmasıdır. Başka bir ifadeyle, ÇED'lere yüklenen proje yapılacak alanın hangi unsurlarının önemli ölçüde ve/veya olumsuz olarak değişeceğini belirleme görevi kolay bir görev değildir çünkü çevre statik bir varlık değildir (Environmental Impact Assessment, 2019). Dinamik yapıya sahip bir sistemdeki her bir değişkeni ele almak kolay olmadığı için de, bazı ÇED uygulamalarında kapsam sınırlandırılırken bazılarında ÇED sürecinden muaf tutulan alanın kapsamı genişletilmeye çalışılmaktadır.

ÇED kapsamlaştırma aşamasında kayda değer boşlukların oluştuğunu göstermesi bakımından İngiltere ve Finlandiya'da yapılan çalışmaları örnek verebiliriz. İngiltere'de ÇED'in petrol ve gaz sektörü içerisindeki etkinliğini analiz etmek amacıyla bir çalışma yürütülmüştür. Bu çalışmada, kapsam belirleme aşamasında saptanan etkilerin her zaman sonraki değerlendirmelerle ilgili olmadığını ve hesaplanan olası etkilerin de sınırlı bir etki türü aralığına odaklandığını altı çizilmektedir. Üstelik araştırmacılar, ÇED'de belirlenen etkilerin büyüklüğü ile öneminin birbirine karıştırılabileceğini ifade etmektedir (Barker ve Jones, 2013). İkinci çalışma ise, Finlandiya ÇED sisteminin etkinliği konusunda uygulanan çok disiplinli bir araştırma projesidir. İncelemede Finlandiya'daki biyolojik çeşitlilik kaybına

neden olan sektörlerin başında gelen ormancılık sektörünün ÇED kapsamı dışında tutulduğu belirtilmektedir. Yani, ormancılık sektörü ÇED gerektiren faaliyetler listesine dâhil edilmemektedir (Pölönen vd., 2011).

Bahsi geçen bu iki çalışma, ÇED uygulamalarında çevresel etki analizleri yapılırken kapsamın sınırlandırılabilirliğini ve bazı faaliyetlerin kapsam dışında tutulabilirliğini göstermektedir. Hâlbuki ÇED sürecine başlarken belki de en önemli konu önerilen plan, proje ya da programın olası çevresel etkilerini tanımlamaktır (Yazıcı Gökmen vd., 2015). Çevresel etkilerin tanımlanmasına yönelik konularda yapılan her türlü eksiklik ve sınırlama sonraki süreçlerin de değerlendirilmesinde hatalı sonuçlara yola açacağı için ÇED analizlerine olan güven sarsılmaktadır. Konuyu biraz daha detaylandırarak olursak, ÇED çalışmaları yapılırken bazı çevresel etkiler hemen ortaya koyulabiliyorken bazıları koyulamamaktadır. Bu durumda çevresel etkilerin kapsamı mevcut olan etkiler ile sınırlı tutulduğunda ve buna bağlı olarak analiz gerçekleştirildiğinde yapılan tespitler kısa vadede işe yarasa da uzun vadede önemli olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Örneğin, iklim, hayvan göçü, hasat aşaması, çeşitli insan faaliyetleri ve çevresel faktörler gibi etkenlerden herhangi birinde beklenmeyen ya da planlanmayan bir değişiklik meydana geldiğinde ÇED süreci ve sonuçlarının doğruluğu da tartışmalı hale gelmektedir (Environmental Impact Assessment, 2019). Benzer şekilde, vahşi yaşamı etkilemesi muhtemel faaliyetlerle ilgili yapılan ÇED süreçlerinde genel olarak, öldürücü olmayan etkilerin ya da habitat bozulmalarının ikinci plana atılarak daha çok ölümcül olanlara odaklanması sonraki süreçleri de sıkıntıya sokabilmektedir. Çünkü analizin yapıldığı dönemde kayda değer görülmeyen ve hesaplanmayan bir çevresel etki zamanla farklı değişkenlerin de etkisiyle öngörülemeyen bir boyuta ulaşabilmekte ve olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir (Wright vd., 2013).

ÇED yöntemi üçüncü olarak katılım süreçlerindeki sorunlar nedeniyle eleştirilmektedir. ÇED'e mevzuatlarında yer veren ülkelerin pek çoğunda, ancak hepsinde değil, ÇED sürecine halkın katılımı çeşitli gerekçelerle (Glucker, 2012) zorunlu hale getirilmiştir (Ortolano ve Shepherd, 1995). Ancak, halkın katılımı aşaması halen birçok ÇED uygulamasında gözlemlenen temel eksikliklerden birisi olmaya devam etmekte ve bu husus ÇED'in eleştirilmesine sebep olmaktadır. ÇED sürecinde halkın katılımı aşamasının etkili bir şekilde yürütülemediğini gösteren çeşitli saha araştırmaları bulunmaktadır. Türkiye'de ÇED uygulamalarının etkinliğini belirlemek amacıyla yapılan ve ÇED sürecinde aktif bir şekilde rol alan 105 uzmanın verdiği yanıtlara dayanan anket araştırması bunlardan birisidir. Katılımcılara ÇED raporlarında yer verilen konuların kapsayıcı olup olmadığı, elde edilen verileri destekleyici teknik donanımına sahip olup olunmadığı, ÇED sürecinde yer alan teknik elamanların ÇED konusunda belirli bir düzeyde hassasiyete sahip olup olmadıkları ve veri kaynağı yetersizliklerinin ÇED analizlerini nasıl etkilediğine ilişkin konularda sorular yöneltilmiştir. Bunlara ek olarak, anket çalışmasında halkın katılımı aşamasının işleyip işlemediğine ilişkin sorulara da yer verilmiştir. Katılım aşaması ile ilgili sorulara verilen yanıtlara bakıldığında, halkın katılımı aşamasının "yetersiz" (%35,16) olarak değerlendirilmesi dikkat çekicidir (Esgicioğlu ve Yücel, 2008).

Bir diğer araştırma, Kenya'nın başkenti Nairobi'de ÇED sürecine halkın katılımının yeterli düzeyde olup olmadığını ve söz konusu katılımın çevresel konulardaki karar verme sürecini nasıl etkilediğini araştırmak amacıyla yapılmıştır. Çalışma ÇED uzmanlarına uygulanan anketlere verilen yanıtlara ve Nairobi'deki Ulusal Çevre Yönetim Kurumu'ndan (NEMA) elde edilen verilere dayandırılmaktadır. Analiz sonuçlarına göre, halkın kendisini doğrudan etkileyen ve kendisine yakın olan projelere katılımı (örneğin, bir yerleşim bölgesinde iş hanının inşa edilmesi gibi) yüksek düzeydedir. Ancak konu daha büyük ölçekli projelere (örneğin, normal hatlı demiryolu gibi) geldiğinde yalnızca kilit paydaşların (örneğin, Kenya Orman Servisi) görüşlerine yer verildiği ve yerlilerin arazilerinden geçen demiryoluna dair düşüncelerine hiçbir belgede rastlanmadığı belirtilmektedir. Halkın ÇED sürecine katılımının önündeki en büyük engeller ise, zayıf iletişim (%54,1) ve katılma isteksizliği (%34,3) olarak açıklanmaktadır (Otieno vd., 2017).

Yukarıda yer verilen bu iki araştırma sonucundan da anlaşılacağı üzere, ÇED'in etkinliğini ciddi şekilde etkileme gücüne sahip kritik bir faktör olan halkın katılımı aşaması çoğu zaman gerektiği gibi işlememektedir. Buradan hareketle, ÇED'de değerlendirme sürecinin önemli bir parçası olan halkın katılımı aşamasıyla istenen etkinliğin sağlanamadığı sonucuna varabiliriz. Tüm bu bilgilerden yola çıkarak, eleştirenlerin ÇED uygulamasına yönelik belirlediği sorunların genel olarak karar verme, kapsamaştırma ve halkın katılımı aşamaları ile ilgili konularda yoğunlaştığını söylemek mümkündür.

5. TÜRKİYE'DE GIDA ALANINDA UYGULANAN ÇED ANALİZLERİ VE SONUÇLARI

Çalışmanın daha önceki başlıklarında da belirtildiği gibi, Türkiye'de pek çok farklı proje için ÇED çalışması yapılmaktadır. Hatta Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından belirli sektörler için kılavuzlar hazırlanmaktadır. Atık, kimya, gıda, sanayi, petrol, madenler, turizm, konut, ulaşım ve enerji bu ana sektörlerden bazılarıdır. Dikkat edilecek olursa, gıda sektörü de bu alanlardan birisidir ve önerilen bir projenin çevresel etkilerini hesaplamak ve bu etkileri azaltmak söz konusu olduğunda üzerinde durulan ve ÇED çalışmaları kapsamına alınan bir sektördür. Şimdi sırasıyla bu sektör içerisinde yer alan bazı ÇED çalışmalarına ve bu çalışmaların sonuçlarına değinmek, hem teori ve uygulama arasındaki ilişkiyi anlamak hem de bu ikisi arasında bir boşluk olup olmadığını tartışmak bakımından faydalı olacaktır.

Türkiye'de ÇED Yönetmeliği'nin yayımlandığı 1993 yılından 2019 yılının sonuna kadar geçen zaman dilimi içerisinde tarım/gıda alanında toplam 735 proje hakkında ÇED Olumlu kararı verilmiştir. Ancak tüm bu projelerin ele alınıp tartışılması böyle bir çalışmanın çok daha ötesinde bir zaman dilimi gerektireceği için bu çalışma kapsamında bazı sınırlamalara gidilmiştir. Türkiye'de özellikle 2015 yılı ve sonrasında tarım/gıda alanında ÇED Olumlu Kararlarının arttığı görülmektedir. 1994 yılından 2015'e kadar toplam 403 projeye ÇED Olumlu Kararı verilmişken 2015'ten 2020 yılına kadar toplam 332 proje hakkında ÇED Olumlu kararı alınmıştır. Dolayısıyla, bu çalışmada 2015 yılı ve sonrasındaki ÇED

Raporları analiz edilmiştir. Bu dönemdeki ÇED Raporları sayısının (332 tane) da bir hayli fazla olmasından kaynaklı olarak, ÇED Olumlu Kararı verilen projeler içerisinde çalışmanın amacına uygun olarak rastgele 10 örnek seçilmiştir. Daha sonra bu 10 proje arasından çevresel etki kategorilerini kapsayıcılık bakımından araştırmaya en çok katkı sunacağı düşünülen 5 proje belirlenmiştir. Ayrıca söz konusu projeler belirlenirken gıda sektöründe yer alan farklı gıda türlerinin (yumurta, süt ve süt ürünleri, kırmızı et, bitkisel yağ ve balık) çalışmaya dâhil edilmesine özen gösterilmiştir. Tablo 1’de bahsi geçen bu beş projeye yer verilmekte ve çalışmanın bundan sonraki kısmı bu örneklerle referansla açıklanmaktadır.

Tablo 1. Türkiye’de Gıda Ürünlerine Uygulanan Çeşitli ÇED Çalışmaları

Şirket	Yıl	Gıda Ürünü	Çevresel Etkiler
Alişan Tavukçuluk Gıda San. ve Tic. Ltd. Şti.	2016	Yumurta	Katı atık, sıvı atık, gürültü kirliliği ve emisyonlar
Yıldız Modern Süt Tek. San. ve Tarım Mak. Teks. Ür. ve İnş. Malz. San. ve Tic. Ltd. Şti.	2019	Süt ve süt ürünleri	Katı atık, sıvı atık, gürültü kirliliği ve emisyonlar
Emin Helal Et ve Gıda A.Ş.	2018	Kırmızı et	Katı atık, sıvı atık ve emisyonlar
Cargill Tarım ve Gıda San. Tic. A.Ş.	2019	Bitkisel yağ	Katı atık, sıvı atık, gürültü kirliliği ve emisyonlar
Bur-Ay Restorasyon İnş. Oto. San. ve Tic. Ltd. Şti.	2019	Balık	Katı atık, sıvı atık, gürültü kirliliği ve emisyonlar

Tablodaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Türkiye’de ÇED Raporu hazırlamakla yükümlü proje sahiplerinden birisi, Alişan Tavukçuluk Gıda Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi’dir. Şirket yetkilileri hâlihazırda Nevşehir’de faaliyet gösteren Yumurta Tavukçuluğu ve Yumurta Paketleme Tesisi’nin kapasitesinin artırılması ve aynı zamanda tesise Gübre İşleme Tesisi de eklenmesi talebiyle başvuru yapmış ve başvuru sonucunda şirket yetkililerinin ÇED Raporu hazırlamaları gerektiğine karar verilmiştir. 2016 yılında sunulan Nihai ÇED Raporu’nda, projenin çevre üzerindeki muhtemel olumsuz etkileri sıvı atık, katı atık, gürültü ve emisyonlar açısından değerlendirilmektedir (Bilim Mühendislik Çevre Teknolojileri ve Ölçüm Hizmetleri İnşaat Ticaret Sanayi Limited Şirketi, 2016).

ÇED Raporu’nun işletme faaliyetlerinden kaynaklı su kirliliği oluşumuna ilişkin kısımlarında çoğunlukla atık suyun hangi işlemlerden dolayı ortaya çıkacağından, ne miktarda olacağından ve bu soruna karşı alınacak önlemlerden bahsedilmektedir. Rapor’da tesiste suyun personel ihtiyaçları, hayvanların sulanması, kümes temizliği, koku giderici sistemlerin çalıştırılması ve kümeslerin soğutulması gibi amaçlarla kullanılacağı belirtilerek, tüm bu işlemlerin gerektirdiği su miktarının 65,46 m³/gün olduğu ifade edilmektedir. İşletmede kapasite artışı öncesi kullanılan su miktarının 22,64 m³/gün olduğu düşünülecek olursa, işletmenin kapasite artışıyla birlikte faaliyete geçmesi durumunda neredeyse 3 kat daha fazla su tüketimi yapılacaktır. Bu miktar tesiste bulunan ve ruhsatı alınmış olan kuyunun günlük kapasitesini (46,83 m³/gün) de aşacağı için, kuyu kapasitesinin artırılması gerektiğine işaret edilmekte ve bu yönde adımların atılacağı vurgulanmaktadır. Tesiste su tüketimi sonucu oluşacak atık miktarının ise, 1.798 m³/gün olacağı ifade edilmektedir. Atık suların yeraltı ve yerüstü su

kaynaklarına karışıp bu kaynakların kalitesini olumsuz yönde etkilememesi için atılacak adımlardan da raporda söz edilmektedir (Bilim Mühendislik Çevre Teknolojileri ve Ölçüm Hizmetleri İnşaat Ticaret Sanayi Limited Şirketi, 2016).

Nihai ÇED Raporu'nda sıvı atıklar yanında katı atıklar aracılığıyla da çevreye zarar verilebileceğinin altı çizilmektedir. Tesisin işletilmesi sırasında oluşacak katı atıkların personel kullanımından, kırılan ve çatlayan yumurtalardan, tavuk ölümlerinden, tavuk dışkılarından ve yumurta paketleme işlemlerinden kaynaklanabileceği belirtilerek, günlük katı atık miktarının 26.000 kilogramın üzerinde olacağı ileri sürülmektedir. Tesisin faaliyete geçmesiyle ortaya çıkacak katı atıklar yalnızca bahsi geçen işlemlerle sınırlı değildir. Rapor'a göre, arazinin hazırlanması ve yapılacak işlemler kapsamında hafriyat atığı da meydana gelecektir. Tesisin toplam 4.587 m2 alan üzerinde oturduğu açıklanarak ortaya çıkacak hafriyat miktarı 22.936 m3 olarak tahmin edilmektedir. Bunlara ek olarak, faaliyet süresince tehlikeli atık meydana gelmeyeceği ve atık yağ oluşmayacağına dikkat çekilmektedir (Bilim Mühendislik Çevre Teknolojileri ve Ölçüm Hizmetleri İnşaat Ticaret Sanayi Limited Şirketi, 2016). Adı geçen raporda gürültü kirliliği kaynakları ve düzeyine ilişkin bilgilere de yer verilmektedir. Projede inşaat aşamasında yükleyici, ekskavatör, kamyon, beton kırıcı ve beton pompası gibi iş makineleri kullanımından kaynaklı; işletme aşamasında ise tesis ve nakliye araçlarından kaynaklı gürültü kirliliği oluşabileceğine işaret edilerek, gürültü kirliliğinin rahatsız edici düzeylerde olmaması için gerekli tedbirlerin alınacağı vurgulanmaktadır (Bilim Mühendislik Çevre Teknolojileri ve Ölçüm Hizmetleri İnşaat Ticaret Sanayi Limited Şirketi, 2016).

Projede çevresel açıdan kirlilik yaratacak işlem ve faaliyetler sıralanırken emisyonlar üzerinde durulan bir diğer başlıktır. Bununla birlikte, raporda söz konusu çevresel etki ile ilgili kapsamlı bir değerlendirmenin bulunmadığı görülmektedir. Tesiste herhangi bir yakıt kullanımı olmayacağı gerekçe gösterilerek, tesisin kirletici hava emisyonlarına yol açmayacağı iddia edilmektedir. Hâlbuki tesiste kullanılacak yem, ilaç, vitamin gibi hammaddelerin temin edilmesi, gübre işleme tesisinin çalıştırılması, yumurta verimini etkileyen bir faktör olan ışıklandırmanın tesis içerisinde elektrik ile yapılması belirli oranlarda enerji ve yakıt kullanımı gerektirir ve tüm bu işlemlerin emisyon anlamında bir karşılığı vardır. Emisyonlarla ilgili açıklamalarda olduğu gibi, biyolojik çevre üzerinde yaratılacak etkilerden bahsederken de faaliyetlerin rahatsızlık verebileceği ancak bunun türleri ortadan kaldıracak bir düzeyde olmayacağı belirtilerek bir nevi konunun üstü kapatılmaktadır. Dolayısıyla, bu yumurta tesisi örneği özelinde hazırlanan ÇED Raporu'nun çevresel etkilerin tamamını kapsaması anlamında yetersiz olduğu söylenebilir.

ÇED Raporu hazırlamakla yükümlü tutulan proje sahiplerinden bir diğeri, Yıldız Modern Süt Teknolojileri Sanayi ve Tarım Makineleri Tekstil Ürünleri ve İnşaat Malzemeleri Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi'dir. Şirket yetkilileri Balıkesir ili, Altıeylül ilçesinde faaliyet gösteren Süt ve Süt Ürünleri İşleme Tesisinin kapasitesinin artırılması amacıyla Bakanlığa müracaat etmiş ve ÇED Raporu

hazırlamıştır. 2019 yılında sunulan Nihai ÇED Raporu'nda projenin işletilmesi süresince oluşabilecek potansiyel çevresel etkiler sıvı atık, katı atık, emisyonlar ve gürültü kirliliği bakımından incelenmektedir. Proje kapsamında ilk olarak evsel ve endüstriyel nitelikli atık suların bahsedilmektedir. Tesiste işletme aşamasında ihtiyaç duyulacak günlük su miktarının 728 m³ (728.000 lt/gün) olduğu belirtilerek, bunun 135 m³'ünün (135.000 lt/gün) devir daim ettirilerek kullanılacağı bu nedenle de yürütülecek faaliyetler nedeniyle 593 m³/gün (593.000 lt/gün) atık su oluşması beklendiği vurgulanmaktadır. Raporla ayrıca süt endüstrisinden kaynaklanan atık sular söz konusu olduğunda kirletici özelliği yüksek olan peynir altı sularından da söz edilmektedir. Peynir altı su miktarı ise, 384.975 lt/gün olarak hesaplanmaktadır (Yeşil Doğa Mühendislik Danışmanlık Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi, 2019).

İkinci olarak, projenin işletme aşamasında meydana gelebilecek katı atıklara değinilmektedir. ÇED Raporu'nda, planlanan kapasite artışı projesi kapsamında tesis faaliyet alanı içerisinde herhangi bir inşaat işi planlanmadığı vurgulanarak, oluşması muhtemel katı atıklar belediye atıkları, ambalaj atıkları, tıbbi atıklar, pil ve akümülatör atıkları çerçevesinde ele alınmaktadır. Ancak burada özellikle belirtmek gerekir ki, raporda yalnızca belediye atıkları ve ambalaj atıklarına ilişkin verilere yer verilmekte diğer katı atık türleri hakkındaki nicel verilere rastlanmamaktadır. Rapora göre, çalışan personelden kaynaklı oluşacak katı atık miktarı 234 kg/gün iken ambalaj atığı miktarı 23 kg/gündür (Yeşil Doğa Mühendislik Danışmanlık Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi, 2019). Projeye konu olan tesiste üçüncü olarak, emisyon kaynakları ve bu kaynaklara ilişkin yapılan emisyon ölçümleri açıklanmaktadır. Raporla günlük 900 ton süt işlenmesi planlanan projede emisyon kaynağı olarak 1 adet buhar kazanı bacası gösterilmektedir. Bununla birlikte, buhar kazanının kullanılması sonucunda oluşacak emisyonların kütleli debileri yönetmeliklerle belirlenen sınır değerlerin altında kaldığı için hava kalitesine katkı değerlerinin hesaplanmasına gerek duyulmadığı ifade edilmektedir (Yeşil Doğa Mühendislik Danışmanlık Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi, 2019). Yani, tesisin işletilmesi sırasında hava kalitesine olumsuz yönde bir etkide bulunulmayacağı tahmin edilmektedir. Benzer şekilde gürültü kirliliği konusunda da tüm işlemlerin kapalı alan içerisinde gerçekleştirileceği gerekçe gösterilerek gürültünün bina dışını etkilemesi beklenmediği ileri sürülmektedir. Dolayısıyla raporda gerek tesiste kullanılacak araçlar gerekse de insan faaliyetleri aracılığıyla bir miktar doğal alanın tahrip edilebileceği dile getirilmektedir. Ancak raporun muhtemel çevresel etkilerin tamamını kapsayıcılık bakımından tıptı yumurta tavukçuluğu tesisinde olduğu gibi tatmin edici düzeyde olmadığını söylemek mümkündür.

ÇED Yönetmeliği gereğince ÇED Raporu hazırlamakla yükümlü tutulan proje sahiplerinden üçüncüsü, Emin Helal Et ve Gıda Anonim Şirketi'dir. Şirket yetkileri Bursa ili, Mustafakemalpaşa ilçesinde Et Kombina Tesisi (Mezbaha) Kapasite Artışı Projesi'ni hayata geçirmek için başvuru yapmış ve bakanlık tarafından ÇED Raporu hazırlamaları gerektiğine karar verilmiştir. 2018 yılında sunulan Nihai ÇED Raporu'nda proje yeri ve etki alanının kirlilik yükü belirlenirken konu sıvı atık, katı atık ve emisyonlar çerçevesinde değerlendirilmektedir. İnsanların günlük taze kırmızı et ihtiyacını karşılamak

amacıyla açılan tesiste planlanan kapasite artışıyla birlikte personel kullanımı, işletme içi alanların temizlenmesi, tesisteki araçların yıkanması ve diğer işlemlerden kaynaklı olarak atık suyun oluşacağı tahmin edilmektedir. Bahsi geçen su kullanım alanlarından dolayı ortaya çıkacak atık su miktarının 224,82 m³/gün olması beklenmektedir (Yeşil Doğa Mühendislik Danışmanlık Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi, 2018). Günlük 3.650 adet hayvan kesimi yapılması planlanan tesiste elbette ki olası çevresel etkiler atık sular ile sınırlı değildir. Bunların yanında raporda, farklı atık türleri, miktarları, özellikleri ve bertaraf edilme yöntemlerine ilişkin verilere de rastlanmaktadır. Katı atıklar evsel nitelikli atık, ambalaj atıkları ve tıbbi atıklar şeklinde sınıflandırılmakta ve bunların toplam miktarı 131,71 kg/gün olarak hesaplanmaktadır (Yeşil Doğa Mühendislik Danışmanlık Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi, 2018).

Raporda işletme bünyesinde oluşması beklenen emisyon kaynaklarına ve miktarlarına ilişkin bilgilere de yer verilmektedir. Üretim aşamasında hava kirliliğine yol açılacağı ve bu kirliliğin kaynağının emisyonlar ve kokular olacağı vurgulanmaktadır. Açıklamalarda özellikle üretim için gerekli olan ısıyı sağlamak amacıyla kullanılacak buhar kazanları nedeniyle kirletici emisyonların yayılacağı belirtilmekte ve emisyonlara ilişkin hesaplamalar bu kapsamda ele alınmaktadır (Yeşil Doğa Mühendislik Danışmanlık Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi, 2018). Hâlbuki raporda faaliyetlerin yerine getirilmesi sırasında kullanılacak 97 adet makine ve ekipman ismi sıralanmakta ve bu araçlar teknik özellikleriyle birlikte tanıtılmaktadır. Benzer şekilde, nakliyattan kaynaklı emisyonlar ile ilgili de herhangi bir hesaplama yapılmamış sadece söz konusu işletmedeki kapasite artışının bölgedeki ulaşım altyapısına bir yük getirmeyeceği beyan edilmiştir. Başka bir ifadeyle, 80 personel istihdam edilmesi, günde 3.650 adet hayvan kesimi yapılması, 300 gün boyunca her gün 8 saat çalıştırılması planlanan bir işletmenin yaratacağı emisyon miktarının yalnızca bir buhar kazanı çerçevesinde değerlendirilmesi kirlilik kaynaklarının ortaya konulması noktasında önemli bir eksikliklerdir. Bunun sebebi ise, 8.800 m² taban alana sahip olan işletmede kan kokusunun giderilmesi için kullanılan fanlardan soğuk hava depolarının çalıştırılmasına, ortamın ısıtılmasından kesilen ürünlerin ambalajlanmasına kadar olan bütün süreçlerin enerji ve yakıt kullanımına dayanması ve bunların da belirli oranlarda emisyona yol açma potansiyellerinin olmasıdır.

Gıda sanayinde faaliyet gösteren ve kamuoyunda sıkça tartışma konusu olan Cargill Tarım ve Gıda Sanayi Ticaret Anonim Şirketi de ÇED Raporu hazırlayan şirketlerdendir. Şirket yetkilileri Balıkesir ili, Altıeylül ilçesinde Bitkisel Ham Yağ ve Rafine Her Türlü Nebati Yağ, Margarin Yağı ve Biodizel Üretim Tesisi Kapasite Artışı Projesi'ni gerçekleştirmek amacıyla Bakanlığa müracaat etmiş ve ÇED Raporu hazırlamaları gerektiğine karar verilmiştir. 2019 yılında sunulan Nihai ÇED Raporu'nda kapasite artışı esnasında oluşacak çevresel etkiler sıvı atık, katı atık, emisyonlar ve gürültü kirliliği başlıkları çerçevesinde değerlendirilmektedir. Raporda öncelikli olarak şirket faaliyetleri nedeniyle ortaya çıkması muhtemel atık su miktarları, kaynakları ve bertaraf yöntemlerinden bahsedilmektedir. Tesisteki işlemlerden kaynaklı atık su miktarı belirlenirken inşaat aşaması ve işletme aşaması olmak

üzere ikili bir ayırım yapılmaktadır. İnşaat aşamasında oluşması öngörülen atık su miktarı 4,32 m³/gün iken, işletme aşamasında bu miktarın 940,47 m³/gün olması beklenmektedir. Raporda her bir tesisin işletilmesi sırasında oluşması muhtemel katı atık miktarı ve türlerine de yer verilmektedir. İnşaat aşamasında 187,6 kg/gün, işletme aşamasında ise 298,82 kg/gün katı atık meydana geleceği tahin edilmektedir. Bunlara ek olarak, rapor içerisinde tehlikeli atıklar, atık yağlar, tıbbi atıklar, atık lastikler ve ambalaj atıklarına da değinilmekle birlikte bu atık türlerine ilişkin nicel verilere yer verilmemekte yalnızca yönetmelik hükümlerine uyulacağı belirtilmektedir (Küresel Çevre Mühendislik Danışmanlık Hizmetleri Limited Şirketi, 2019).

Projenin önemli çevresel etkileri ve alınacak önlemler sıralanırken üzerinde durulan konulardan birisi de tesiste bulunacak olan emisyon kaynakları ve bunlardan kaynaklı ortaya çıkacak emisyon miktarlarıdır. Tesisteki emisyon kaynakları olarak buhar kazanları, elek fanı, soğutucu ve kurutucu fanlar ve kojenerasyon ünitesi sıralanmaktadır. Bunlardan kaynaklı ısı gücünün toplamının 21,64 MW olacağı belirtilerek emisyon ölçümü yapılması zorunluluğunun altı çizilmektedir. Hesaplamalara göre mevcut durumda yıllık 11.329 ton sera gazı emisyonuna neden olunmaktadır. Proje sonrasında ise yıllık 3.406 ton daha sera gazı emisyonu ortaya çıkacağı vurgulanmaktadır. Böylelikle projenin hayata geçirilmesiyle meydana gelecek olan toplam sera gazı miktarı 14.735 tondur (Küresel Çevre Mühendislik Danışmanlık Hizmetleri Limited Şirketi, 2019). Diğer 3 şirkette olduğu gibi Cargill Şirketi ÇED Raporu'nda da tesisin faaliyete geçmesiyle doğal denge üzerinde bazı olumsuz etkiler yaratılacağı açıklanmaktadır. Bununla birlikte projeden kaynaklı önemli çevresel etkiler ele alınırken diğer şirket raporlarında olduğu gibi konunun çok sınırlı tutulduğu, tatmin edici ve kapsayıcı bilgilere yer verilmediği görülmektedir.

Planladıkları faaliyetler sonucunda çevre sorunlarına yol açabilecek özelliklere sahip olan ve bu nedenle ÇED Raporu hazırlamakla yükümlü tutulan şirketlerden beşincisi, Bur-Ay Restorasyon İnşaat Otomotiv Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi'dir. Şirket yetkilileri Mersin ili, Anamur ilçesinde Kültür Balıkçılığı Projesi'ni hayata geçirmek için Bakanlığa başvuru yapmış ve başvuru sonucunda ÇED Raporu hazırlamaları gerektiğine karar verilmiştir. 2019 yılında sunulan Nihai ÇED Raporu'nda proje faaliyetleri nedeniyle oluşacak çevresel etkiler sıvı atık, katı atık, gürültü kirliliği ve emisyonlar bakımından hesaplanmaktadır. Raporda öncelikle tesisten kaynaklı olarak ortaya çıkabilecek gürültü kirliliği ve düzeyinden bahsedilmektedir. Proje alanının hazırlanması sırasında kullanılacak ekipmanlar, jeneratörler ve tekneler gürültü kirliliğinin kaynakları arasında sayılmaktadır. Faaliyet alanında tüm ekipmanların aynı anda çalışır durumda olması koşulunda bile oluşabilecek gürültü düzeyinin sınır değerleri geçmeyeceği vurgulanmaktadır (Sistem Mühendislik Danışmanlık Emlak Nakliye Turizm Maden Orman İthalat İhracat Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi, 2019). Dolayısıyla proje nedeniyle gürültü kirliliğine yol açılmayacağına altı çizilmektedir.

Raporda projenin inşaat ve işletme aşamalarında yapılacak olan çalışmalar sonucunda oluşması muhtemel atık türleri, atık miktarı ve etkilerine de yer verilmektedir. Proje alanı içerisinde herhangi bir inşaat çalışması planlanmadığı (yalnızca montaj işlemi yapılacağı) gerekçe gösterilerek faaliyetlerden kaynaklı atık oluşmayacağı belirtilmektedir. Bu nedenle proje kapsamında yalnızca çalışan personelden kaynaklı evsel nitelikli katı ve sıvı atık oluşması beklenmektedir. Tesiste montaj aşamasında günlük 5,4 kg evsel nitelikli katı atık oluşacağı tahmin edilmektedir. Bu atığın 1,2 kg'ının ise ambalaj atığı olacağı ifade edilmektedir. Tesis alanında 1 aylık montaj işlemleri esnasında oluşacak atık su miktarı ise 22,50 m³ olarak hesaplanmaktadır. Proje yeri ve etki alanı emisyon kirliliği bakımından da değerlendirilmektedir. Rapora göre, tesis içerisinde kullanılacak olan tekne ve jeneratörler nedeniyle havaya verilecek olan emisyon miktarı 8.654 kg/h'dır (Sistem Mühendislik Danışmanlık Emlak Nakliye Turizm Maden Orman İthalat İhracat Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi, 2019). Dikkat edilecek olursa, bu raporda da projenin çevre üzerindeki etkileri belirli başlıklar altında ele alınmakta ve etkilerin kapsamı sınırlı tutulmaktadır. Raporda balıkların beslenmesi için gerekli olan yemin tedarik edilmesi sürecinde ne kadarlık bir emisyonu neden olunacağı, ağların temizlenmesi nedeniyle nasıl bir etki yaratılacağı ve hasat edilen balıkların nakliyatının ne oranda bir çevresel etkiye yol açacağı gibi soruların yanıtına ulaşılamamaktadır. Bu konularla ilgili detaylı bilgi ve hesaplamalara yer verilmediği gibi, kullanılan bazı ifadelerle de sorun önemsizmiş gibi gösterilmeye çalışılmaktadır. Örneğin, rapor içerisinde su ürünleri yetiştiriciliğinin çevreye olan etkisi kalıcı değil geçicidir denilerek söz konusu projenin çevresel kirlilik anlamında bir sorun teşkil etmeyeceği belirtilmektedir (Sistem Mühendislik Danışmanlık Emlak Nakliye Turizm Maden Orman İthalat İhracat Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi, 2019).

ÇED yöntemini Türkiye'de gıda alanında uygulanan bu beş ÇED analizinden yola çıkarak değerlendirecek olursak, yöntemde ekolojik etkilere sebep olacak faktörlerin bütünüyle ele alınmadığını söyleyebiliriz. Bahsi geçen ÇED analizlerinde çevresel etkiler genel olarak sıvı atık, katı atık, gürültü kirliliği ve emisyonlar üzerinden araştırılmaktadır. Ancak bu sınıflandırmanın kapsamı gerektiği şekilde analiz edilmemektedir. Konuyu biraz daha somutlaştıracak olursak, Yumurta Tavukçuluğu ve Yumurta Paketleme Tesisi kapasite artışı nedeniyle yapılan ÇED uygulamasında çevresel açıdan kirlilik yaratacak işlemlerden bahsedilirken emisyonlar konusu üzerinde de durulmaktadır. Bununla birlikte, tesiste herhangi bir yakıt kullanımı olmayacağı belirtilerek tesisin kirletici hava emisyonları yaratmayacağı iddia edilmektedir. Hâlbuki tesisteki pek çok faaliyet belirli oranda enerji ve yakıt kullanımı gerektirdiği için bu iddianın doğruluğu tartışmalı hale gelmektedir. Yine benzer şekilde, Kültür Balıkçılığı Projesi kapsamında üretim tesisindeki balıkların tüketmesi için gerekli olan yemin tedarik edilme süreci çevresel etkileri bakımından hesaplanmamaktadır. Oysa balıkların tüketeceği yemin balık üretim süreci dışında tutulması mümkün değildir. Tüm bu değerlendirmelerden hareketle, dünyanın çoğu ülkesinde olduğu gibi Türkiye özelinde de uygulanan ÇED yöntemi bazı açılardan eksiktir ve yöntemin geliştirilmeye ihtiyacı vardır diyebiliriz.

6. SONUÇ

Çevresel etki değerlendirmesi, kamuoyunda sık sık gündeme gelen ve farklı alanlardaki uygulama örnekleriyle de üzerinde tartışmaların yürütüldüğü bir yöntemdir. Yöntemin temelini, planlanan bir proje ve/veya girişimin çevre üzerinde yaratacağı muhtemel olumsuz etkilerin belirlenmesi ve hesaplanması oluşturmaktadır. Ancak bu, sadece faaliyetlerden kaynaklı olumsuz çevresel etkilerin belirlendiği bir süreç değildir. Bunun yanında proje yeri ve etki alanına ilişkin detaylı analizlerin yapıldığı, proje sahiplerinin sorumluluklarının bazı kurallara bağlandığı, projenin uygulanması nedeniyle ortaya çıkabilecek olası sorunlar karşısında alınacak önlemlerin açıklandığı, alternatif çözüm yollarının araştırıldığı, karar verici ve karardan etkilenecek olanların bir araya geldiği kapsamlı bir süreçtir. Üstelik bu süreç, kararın alınması aşamasıyla da son bulmamaktadır. ÇED süreci faaliyet öncesinde başlamakta, inşaat aşamasıyla ilerlemekte ve faaliyet sona erdikten sonra da devam etmektedir.

Çevresel etki değerlendirmesinde amaç, ekonomik ve sosyal gelişmelere engel olmadan çevrenin ve çevresel değerlerin korunmasıdır. Yeni bir proje ve girişime başlanmadan önce çevrenin de dikkate alınması sağlanarak sürdürülebilir kalkınma teşvik edilmeye çalışılmaktadır. Bununla birlikte, çevreyi korumak amacıyla geliştirilen bu yöntemin uygulamada beklenen etkiyi yaratmadığını söyleyebiliriz. Türkiye’de ilk ÇED Yönetmeliği’nin yayımlandığı 1993 yılından bugüne kadar geçen zaman dilimi içerisinde çeşitli alan ve sektörlerle ilgili ileri sürülen 69.970 projeden 63.112’sine ÇED Gerekli Değildir kararının verilmiş olması bile bu tespiti doğrular niteliktedir. Elbette ki, bir rakam üzerinden genelleme yapmak hatalı bir analiz gibi görünebilir ancak çalışma kapsamında ele alınan ve ÇED yönteminin uygulandığı gıda sektöründeki bazı örnekler de bu tespitin haklılığını ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye’de gıda alanında uygulanan ÇED çalışmaları araştırılmaya başlandığında ÇED’in gerekli olduğuna karar verilen proje bulmakta bile güçlük çekilmektedir. ÇED’in gerekliliğine karar verilen projeler ise, çevresel etkilerin hesaplanması bakımından oldukça yetersiz ve dar kapsamlı incelemelerden oluşmaktadır. Hâlbuki etkili bir ÇED sürecinden temel olarak, önerilen bir proje ve/veya girişimin gerçekleştirilmesiyle ortaya çıkması muhtemel çevresel etkileri görünür hale getirmesi beklenmektedir. Buna rağmen, uygulamadaki ÇED analizleri bu beklentiyi karşılamamanın çok gerisinde kalmaktadır. Çalışma içerisinde yer verilen örneklerden hareketle detaylandırılacak olursak, konu daha somut hale gelecektir. ÇED analizi yapılan söz konusu örneklerde (yumurta, süt ve süt ürünleri, kırmızı et, bitkisel yağ ve balık) çevresel etkiler çoğunlukla sıvı atık, katı atık, gürültü kirliliği ve emisyonlar bakımından değerlendirilmektedir. İlk bakışta bu yeterli ve kapsamlı bir çerçeve gibi anlaşılabilir. Derinlemesine bakıldığında ise, faaliyetlerden kaynaklı ortaya çıkabilecek önemli çevresel etkilerin dikkate alınmadığı ve bu etkilerle ilgili hesaplamaların yapılmadığı görülmektedir.

Projelere ait ÇED Raporlarında, proje alanı ve çevresinde nadir, endemik ve nesli tehlike altında olan türlere rastlanmadığının belirtilmesi ve mevcut türlerin etkilenmemesi için de özen gösterileceğinin vurgulanması bunun en somut göstergelerindedir. Proje sahası içerisinde herhangi bir endemik türe rastlanmıyor olması faaliyet alanındaki işlemler sırasında bitki ve hayvan türlerine zarar verilmeyeceği anlamına gelmemektedir. ÇED Raporlarında çoğunlukla hammadde temini ve ürün sevkiyatı ile ilgili süreçler de çevresel etkileri bakımından değerlendirilmemektedir. Örneğin, Süt ve Süt Ürünleri İşleme Tesisi'ne ilişkin ÇED Raporu'nda çiğ sütün işletmeye ulaştırılması amacıyla 40 adet tanker kullanılacağı belirtilmekte ancak bu nakliyattan kaynaklı nasıl ve ne oranda bir çevresel etki yaratılacağı hesaplanmamaktadır. Benzer şekilde, Et Kombina Tesisi ÇED Raporunda da tesiste ana hammadde olan canlı hayvanların civar ilçelerden temin edileceği açıklanmakta buna karşın söz konusu sevkiyattan kaynaklı çevresel etkiler ölçülmemektedir. Her iki ÇED Raporu'nda taşıma sırasında ulaşım açısından herhangi bir olumsuz etkiye sebep olunmayacağını vurgulanması yani bir anlamda karayoluna ek yük getirilmeyeceğinin belirtilmesi ise dikkat çekicidir. Başka bir ifadeyle, yüzlerce sayfadan oluşan ÇED Raporlarında faaliyete başlanmasıyla ulaşım ağında yaratılacak olan trafik yükünden bile bahsedilmiş olmasına rağmen bu ulaşım faaliyetlerinden kaynaklı çevresel etkilere değinilmemiş olması proje yeri ve etki alanının mevcut kirlilik yükünün ortaya konulması bakımından önemli bir eksikliklerdir.

Tüm bu bilgilerden hareketle, öncelikle ÇED'in bağlayıcılığı ve yaptırımı olan bir yöntem olması nedeniyle çevresel değerlerin korunması konusundaki öneminin yadsınamayacağını söyleyebiliriz. Bununla birlikte, uygulamada ÇED'in çevresel değerleri korumak bir yana çevresel tahribatı meşrulaştırıcı bir araç haline getirildiği görülmektedir. Türkiye'de gıda alanında uygulanan çeşitli ÇED çalışmaları (yumurta, süt ve süt ürünleri, kırmızı et, bitkisel yağ ve balık) kalkınma planları karşısında çevrenin ikinci plana atıldığını gösteren işaretlerle doludur. Uygulamaya yansıyan ÇED çalışmalarında çevresel açıdan kritik olarak değerlendirilebilecek olan toprak kirliliği, su kirliliği, gürültü kirliliği, hava kirliliği ve biyolojik çeşitlilik kaybı gibi konuların kapsamlı bir şekilde hesaplanmadığı anlaşılmaktadır. Elbette ki, söz konusu sorunlara ilişkin başlıklar ÇED Raporlarında yer almaktadır ancak bu sorunların kapsamlı bir hesaplaması yapılmamaktadır. Bu da ÇED'in teorik düzeydeki önemi ve etkinliğinin pratik düzeye yansıtılmaması anlamına gelmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgül, U. (2013). Eylem Antropolojisinin Bileşenleri Olarak ÇED ve SED. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi*, (25), 47-64.
- Alica, S. S. (2011). Çevresel Etki Değerlendirmesinin Yargı Kararları Çerçevesinde İrdelenmesi. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(3), 97-130.
- Barker, A. ve Jones, C. (2013). A Critique of the Performance of EIA within the Offshore Oil and Gas Sector. *Environmental Impact Assessment Review*, 43, 31. doi: 10.1016/j.eiar.2013.05.001
- Bilim Mühendislik Çevre Teknolojileri ve Ölçüm Hizmetleri İnşaat Ticaret Sanayi Limited Şirketi. (2016). Yumurta Tavukçuluğu, Yumurta Paketleme Tesisi Kapasite Artışı ve

- Gübre İşleme Tesisi. Erişim adresi
<https://webdosya.csb.gov.tr/db/nevsehir/editordosya/nihai.pdf>
- Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği. (2014). *T.C Resmî Gazete* (29186, 25 Kasım 2014).
- Çevresel Etki Değerlendirmesi, İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü: İlk ÇED Yönetmeliği'nin Yayınlandığı 1993 Yılından 2019 Yılı Sonuna Kadar Verilen ÇED Kararları. (2019). Erişim adresi https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/menu/ced-karar-1993-2019_10022019_20200210095300.pdf
- Çevresel Etki Değerlendirmesi, İzin ve Denetim Müdürlüğü: ÇED Süreci Akım Şemaları. (2018). Erişim adresi https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/menu/duzeltilen-ced_akis_2018-mart_20180305015232.pdf
- Dipper, B., Jones, C. ve Wood, C. (1998). Monitoring and Post-Auditing in Environmental Impact Assessment: A Review. *Journal of Environmental Planning and Management*, 41(6), 731-747. doi: 10.1080/09640569811399
- Dunker, P. N. (1989). Ecological Effects Monitoring in Environmental Impact Assessment: What Can It Accomplish?. *Environmental Management*, 13(6), 797-805.
- Environmental Impact Assessment (EIA): A Critical Planning Approach. Erişim adresi [https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/4271/7/Chapter%208%20Environmental%20Impact%20Assessment%20\(EIA\)%20%20A%20Critical%20Planning%20Approach.pdf](https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/4271/7/Chapter%208%20Environmental%20Impact%20Assessment%20(EIA)%20%20A%20Critical%20Planning%20Approach.pdf)
- Environmental Law Alliance Worldwide (ELAW). (2010). *Guidebook for Evaluating Mining Project EIAs* (1. Baskı). USA: ELAW.
- Esgicioğlu, N. ve Yücel, M. (2008). Türkiye'de Çevresel Etki Değerlendirmesi Uygulamalarında Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 17(7), 77-86.
- Formby, J. (1990). The Politics of Environmental Impact Assessment. *Journal Impact Assessment*, 8(1-2), 191-196.
- Glasson, J., Therivel, R. ve Chadwi, A. (2013). *Introduction to Environmental Impact Assessment* (3. Baskı). London and New York: Routledge.
- Glucker, A. N. (2012). *Public Participation in Environmental Impact Assessment (EIA)-An Investigation into Theory and Practice in Costa Rica and Nicaragua*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Utrecht Üniversitesi Yerbilimleri Fakültesi, Hollanda.
- Heinma, K. ve Pöder, T. (2010). Effectiveness of Environmental Impact Assessment System in Estonia. *Environmental Impact Assessment Review*, 30(4), 272-277. doi: 10.1016/j.eiar.2009.10.001
- Hughes, R. (1998). Environmental Impact Assessment and Stakeholder Involvement. *International Institute for Environment and Development Environmental Planning Issues*, (11), 1-12.
- Karakaş Ulusoy, C. (2019). Çevresel Etki Değerlendirme Sürecinde Çevre-Ekonomi İkilemi. *Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 58-82.
- Keleş, R. ve Hamamcı, C. (1998). *Çevrebilim* (3. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Klees, R., Capcelea, A. ve Barannik, A. (2002). Environment Impact Assessment Systems in Europe and Central Asia Countries. Erişim adresi <http://documents1.worldbank.org/curated/en/771381468749086135/pdf/300670PAPER0English0EIA0in0ECA.pdf>

- Küresel Çevre Mühendislik Danışmanlık Hizmetleri Limited Şirketi. (2019). Bitkisel Ham Yağ ve Rafine Her Türlü Nebati Yağ, Margarin Yağı ve Biodizel Üretim Tesisi Kapasite Artışı Projesi.
- Ortolano, L. ve Shepherd, A. (1995). Environmental Impact Assessment: Challenges and Opportunities. *Journal Impact Assessment*, 13(1), 3-30. doi: 10.1080/07349165.1995.9726076
- Otieno, V. N., Irandu, E. M. ve Morange, J. M. (2017). Public Involvement in Environmental Decision Making in Nairobi County, Kenya. *International Journal of Education and Research*, 5(10), 185-194.
- Özer, A. Ö. (1996). Çevresel Etki Değerlendirmesinin Kısa Bir Tanıtımı-Nedir, Ne Değildir, Planlama Mesleği ile İlişkisi Nasıldır?. A. Ö. Özer, K. Arapkirlioğlu ve C. Erol, (Ed.), *Planlı Gözüyle; Kalkınma, Çevre ve Çevresel Etki Değerlendirmesi* içinde (69-98). Ankara: TMMOB Yayınları.
- Pölönen, I., Hokkanen, P. ve Jalava, K. (2011). The Effectiveness of the Finnish EIA System—What Works, What Does'nt and What Could be Improved?. *Environmental Impact Assessment Review*, 31(2), 120-128. doi: 10.1016/j.eiar.2010.06.003
- Serter, G. (2006). Türkiye'de Çevresel Etki Değerlendirmesinin Tarihsel Süreçteki Gelişimi. *Planlama Dergisi*, (2006/1), 43-52.
- Sistem Mühendislik Danışmanlık Emlak Nakliye Turizm Maden Orman İthalat İhracat Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi. (2019). Kültür Balıkçılığı Projesi.
- Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı Tüketicinin Korunması ve Piyasa Gözetimi Genel Müdürlüğü. (2018). *Türkiye İsrâf Raporu*. Erişim adresi https://tuketici.ticaret.gov.tr/data/5e6b33e913b876e4200a0101/Turkiye_Israf_Raporu_2018.pdf
- Türkiye İstatistik Kurumu. (TÜİK). (2020). *Sera Gazı Emisyon İstatistikleri, 1990-2018*. Erişim adresi [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sera-Gazi-Emisyon-Istatistikleri-1990-2018-33624#:~:text=Sera%20gaz%C4%B1%20emisyon%20envanteri%20sonu%C3%A7lar%C4%B1na,CO2%20e%C5%9Fde%C4%9Feri%20\(e%C5%9Fd.\)&text=Ki%C5%9Fi%20ba%C5%9F%C4%B1%20toplam%20sera%20gaz%C4%B1,CO2%20e%C5%9Fd.%20olarak%20hesapland%C4%B1](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sera-Gazi-Emisyon-Istatistikleri-1990-2018-33624#:~:text=Sera%20gaz%C4%B1%20emisyon%20envanteri%20sonu%C3%A7lar%C4%B1na,CO2%20e%C5%9Fde%C4%9Feri%20(e%C5%9Fd.)&text=Ki%C5%9Fi%20ba%C5%9F%C4%B1%20toplam%20sera%20gaz%C4%B1,CO2%20e%C5%9Fd.%20olarak%20hesapland%C4%B1).
- Üstün, S. ve Büyükgüngör, H. (2003). Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Uygulamaları ve Sorunları. *V. Ulusal Çevre Mühendisliği Kongresi*, içinde (507-514). Ankara: TMMOB Çevre Mühendisleri Odası.
- World Wildlife Fund-Türkiye ve Küresel Ayak İzi Ağı. (2012). Türkiye'nin Ekolojik Ayak İzi Raporu. Erişim adresi https://www.footprintnetwork.org/content/images/article_uploads/Turkey_Ecological_Footprint_Report_Turkish.pdf
- Wright, A. J., Dolman, S. J., Jasny, M., Parsons, E. C. M., Schiedek, D. ve Young, S. B. (2013). Myth and Momentum: A Critique of Environmental Impact Assessment. *Journal of Environmental Protection*, 4, 72-77. doi: 10.4236/jep.2013.48A2009
- Yazıcı G. E., Erdemli M., Ö. ve Güler, R. İ. (2015). *Avrupa Birliği'ne Uyum ve Çevresel Etki Değerlendirmesi Çalıştayı. Sonuç Bildirgesi*. <https://cdn-tema.mncdn.com/Uploads/Cms/avrupa-birliğine-uyum-ve-cevresel-etki-degerlendirmesi-calistayi-sonuc-bildirgesi.pdf>
- Yeşil Doğa Mühendislik Danışmanlık Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi. (2019). Süt ve Süt Ürünleri İşleme Tesisi Kapasite Artışı Projesi.

Yeşil Doğa Mühendislik Danışmanlık Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi. (2018). Et Kombina (Mezbaha) Tesisi Kapasite Artışı Projesi.